

and Legal Analysis of Development Trends]. Sankt-Peterburg: Yuridicheskii tsentr Press, 608 s. [in Russian].

Ustroystvo tyurtm v Prussii [The device of prisons in Prussia]. (1843). *Zhurnal Ministerstva vnutrennikh del*, (3), 507–517. [in Russian].

Foynitskiy, I. (1889). *Ucheniye o nakazanbi v svyazi s tyurmovedeniyem* [The Doctrine of Punishment in Connection with Prison]. Sankt-Peterburg: Tipografiya Ministerstva putey soobshcheniya, 514 s. [in Russian].

Chumakova, T. (2022). Piyetizm v russkoy religiozno-filosofskoy mysli XVIII-XIX vekov. *Filosoficheskiye pisma* [Pietism in Russian Religious and Philosophical Thought of the 18th-19th Centuries]. *Russko-evropeyskiy dialog* (Vol.5 (3)), 84–103. [in Russian].

Shchukin, V. (2012). Obshchestvennaya blagotvoritelnost i popechitelstvo v penitentsiarnykh uchrezhdeniyakh Rossiyskoy imperii [Public Charity and Guardianship in Penitentiary Institutions of the Russian Empire]. *Naukovi pratsi Natsionalnogo universitetu «Odeska yuridichna akademiya»*, (XI), 456–463. [in Russian].

Gorski, P. (2003). *The Disciplinary Revolution: Calvinism and the Rise of the State in Early Modern Europe*. Chicago: University of Chicago Press, 266 p. [in English].

Ignatieff, M. (1989). *A just measure of pain: The Penitentiary in the Industrial Revolution, 1750-1850*. London: Puffin. 288 p. [in English].

Rothman, D. (1990). *The Discovery of the Asylum. Social Order and Disorder in the New Republic*. New York: Aldine de Gruyter, 430 p. [in English].

Отримано: 22.02.2023

DOI 10.32626/2309-2254.2023-39.159–175

УДК 94(100)«1914/1918»+316.3(477)

КОЛЯДА Ігор – доктор історичних наук, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, вул. М. Пирогова, 9, м. Київ, індекс 01601, Україна (kolyadaia1968@gmail.com).

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3802-9082>

KOLYADA Ihor – Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Teaching Methods of Social Disciplines and Gender Education of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, 9 M. Pyrogova Street, Kyiv, index 01601, Ukraine (kolyadaia1968@gmail.com).

ГЕРАСИМОВ Тимофій – доктор історичних наук, доцент кафедри суспільно-політичних наук Вінницького національного технічного університету, вул. Хмельницьке шосе, 95, м. Вінниця, індекс 21021, Україна (gerasymov@vntu.edu.ua).

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4861-9825>

Researcher ID ABF-3323-2021

Scopus-Author ID 57208176381

GERASYMOV Tymofiy – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Social and Political Sciences of the Vinnytsia National Technical University, 95 Khmelnytske Shosse, Vinnytsia, index 21021, Ukraine (gerasymov@vntu.edu.ua).

РОМАНЮК Іван – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, індекс 21001, Україна (ivanvin811@gmail.com).

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6427-9227>

Researcher ID AAB-4381-2020

ROMANIUK Ivan – Doctor of Historical Sciences, Professor, head of the Department of History of Ukraine, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi, 32 Ostrozhkogo Street, Vinnytsia, index 21001, Ukraine (ivanvin811@gmail.com).

Бібліографічний опис статті: Коляда, І., Герасимов, Т., Романюк, І. (2023). Перша світова війна і українське суспільство: історична ретроспектива і сучасні рефлексії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, (39), 159–175.

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА І УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА І СУЧАСНІ РЕФЛЕКСІЇ

Анотація. *Мета дослідження* – провести компаративний аналіз Першої світової та нинішньої російсько-української війни на основі використання матеріалів засобів масової інформації, статистичних даних, свідчень сучасників у різних формах та науково-популярних праць, опублікованих напередодні та під час зазначених збройних конфліктів. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, об'єктивності, системності та використанні універсальних загальнонаукових методів дослідження (аналізу, синтезу, індукції, дедукції) та спеціально-історичних і міждисциплінарних методів (історико-порівняльного, історико-генетичного, статистичного). **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше у вітчизняній історіографії проведені історичні паралелі між Першою світовою та теперішньою російсько-українською війнами в міжнародному та внутрішньому українському контексті. **Висновки.** У 2022 р. внаслідок успішних оборонних та контрнаступальних дій українських військ та чітких сигналів з боку США та європейських держав щодо повної підтримки України, матеріалізованих у фінансовій та збройній допомозі, в нашому суспільстві з'явилися сподівання на швидку перемогу над агресором без огляду на його величезні матеріальні та людські ресурси. Проте наприкінці року стало зрозумілим, що бажана перемога не буде досягнута в найближчій перспективі. Відтак, запорукою захисту Української держави є загальнонаціональне стратегічне терпіння всупереч згубній національній традиції до внутрішньополітичного розбрату в скрутні часи. Отже, подібно до війни 1914-1918 рр. результат нинішнього збройного конфлікту значною мірою вирішиться на «внутрішньому фронті». Втім, на відміну від воєнної доби 100 ро-

ків тому, коли так і не було сформовано загальнозрозумілу ідеологію війни, нинішнє українсько-російське протистояння проблеми з цим не має.

Ключові слова: Перша світова війна, російсько-українська, Україна, Європа, суспільство, «внутрішній фронт».

WORLD WAR I AND UKRAINIAN SOCIETY: HISTORICAL RETROSPECTIVE AND MODERN REFLECTIONS

Abstract. *The purpose of the research is to conduct a comparative analysis of the First World War and the current Russian-Ukrainian war based on the use of mass media materials, statistical data, testimonies of contemporaries in various forms and popular science works published on the eve of and during these armed conflicts. The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity, systematicity and the use of universal general scientific research methods (analysis, synthesis, induction, deduction) and special-historical and interdisciplinary methods (historical-comparative, historical-genetic, statistical). The scientific novelty is that, for the first time in national historiography, historical parallels between the First World War and the current Russian-Ukrainian wars have been drawn in the international and domestic Ukrainian context. Conclusions.* In 2022, as a result of the successful defensive and counter-offensive actions of the Ukrainian troops and clear signals from the US and European states regarding the full support of Ukraine, materialized in financial and armed aid, hopes for a quick victory over the aggressor appeared in our society, regardless of its huge material and human resources. However, at the end of the year it became clear that the desired victory would not be achieved in the near future. Therefore, the key to the protection of the Ukrainian state is nationwide strategic patience, contrary to the harmful national tradition of internal political discord in difficult times. So, similar to the war of 1914-1918, the outcome of the current armed conflict will largely be decided on the "internal front". However, in contrast to the wartime 100 years ago, when a universally understood ideology of war was never formed, the current Ukrainian-Russian confrontation does not have this problem.

Key words: World War I, Russian-Ukrainian war, Ukraine, Europe, society, "internal front".

Постановка проблеми. У науковій і публіцистичній літературі Першу світову війну іноді називають «забутою», тобто такою, що займає несправедливо скромне місце в загальнолюдській історичній пам'яті. Вона й досі перебуває в тіні глобальної катастрофи 1939-1945 рр. з десятками мільйонами жертв і безпрецедентними за масштабами й жорстокістю кампаніями із винищення цивільного населення. Свідчення її глибокого проникнення в масову свідомість – промовисті гасла «ніколи знову» та «можемо повторити», які ділять світ на тих, хто не бажає настання подібних лихих часів, і на тих, для кого ця війна є предметом національної гордості без огляду на величезну заплачену ціну за здобуту перемогу. Втім, реалії сьогодення дають нам куди більше підстав проводити історичні паралелі саме з подіями 1914-1918 рр., як в українському, так і у всесвітньому контексті.

Те, що історія має здатність повторюватися у вигляді «колективної очікуваної несподіванки», добре видно при порівнянні початків двох століть –

XX і XXI. Насамперед – у зовнішньополітичному, соціокультурному та світоглядному аспектах.

Аналіз джерел та останні дослідження. Проведення історичних паралелей між зазначеними вище періодами актуалізувалося в 2014 р., коли у західних країнах із помпезністю відзначили соті роковини від початку Великої війни. Тоді європейською інтелектуальною елітою були зроблені спроби переосмислення впливу і наслідків подій 1914-1918 рр. для сучасної Європи. Однією з них стала стаття відомого фахівця з міжнародних відносин Ф. Кемерона. На його думку, між 1914 і 2014 рр. існувало багато паралелей. Так, з одного боку на початку XX ст., як і через 100 років, люди дивилися в швидко мінливе майбутнє з новими засобами пересування (наприклад, автомобілями), новими медіа (кіно) і новими засобами зв'язку (телефон). Люди вірили в сучасність – епоху нових відкриттів, перших хвиль глобалізації та міжнародних подорожей. З другого боку, і кривавий конфлікт на Балканах в 1990-ті рр., і Балканські війни 1912-1913 рр. показували, що війна як засіб досягнення політичних цілей нікуди не поділася. Крім того, російсько-грузинська війна 2008 р. та окупація Криму в 2014 р. засвідчували готовність «російського ведмеда» застосувати силу для відстоювання своїх імперських інтересів на теренах європейського континенту (Cameron, 2014).

У популярній книзі ізраїльського історика Ю. Харарі «21 урок для XXI століття» йдеться про масовий страх серед учених та звичайних людей перед третьою світовою війною, подібно до історії сторічної давнини. Підставами для занепокоєння є зростаюча напруженість між великими державами в поєднанні з нерозв'язаними глобальними проблемами (Harari, 2019, с. 209–210).

Попри зростаючий останніми роками інтерес вітчизняних науковців до історії Першої світової війни, на сьогодні вкрай обмаль публікацій, безпосередньо та, навіть опосередковано, пов'язаних із досліджуваною нами проблематикою. Серед них можна назвати статтю О. Реєнта про наслідки геополітичних катаклізмів початку XX ст. для українських земель (Реєнт, 2015), та монографію Т. Герасимова, де проведені певні історичні паралелі між «Великою війною» та військово-політичною ситуацією в Україні в 2014-2017 рр. (Герасимов, 2017).

Для висвітлення теми авторами залучено широкий спектр джерел: матеріали засобів масової інформації, статистичні дані, свідчення сучасників, науково-популярні праці, видані напередодні та під час Першої світової, та теперішньої російсько-української війни.

Мета статті – провести компаративний аналіз Першої світової та нинішньої російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Переконаність багатьох представників інтелектуальної і політичної еліти, а також широких верств населення в тому, що масштабні військові конфлікти назавжди відійдуть у минуле сформува-

лася завдяки стрімким темпам науково-технічного розвитку. Зокрема, через упровадження найновіших технічних досягнень у військово-промисловий комплекс і створення зброї масового ураження (на початку XX ст. – сухопутної та морської артилерії безпрецедентно великого калібру) війна як спосіб досягнення політичних цілей унеможливується неминучим приведенням до масових людських жертв. Багато людей наївно вірило, що науково-технічний прогрес йде в ногу з гуманізмом, а нові засоби комунікації призводять до повного взаєморозуміння.

У середовищі інтелектуалів оптимістичні погляди на майбутнє були виражені у відповідній літературі, яка водночас і слугувала популяризатором таких ідей. У 1911 р. вийшла у світ резонансна книга англійського публіциста Р. Енджелла «Велика омана», згідно з якою «військова і політична влада не приносять нації жодної комерційної вигоди, економічно неможливо одній нації підкорити чи знищити багатство іншої або одній нації нажитися за рахунок підкорення іншої». Іншими словами, в умовах економічної взаємозалежності війна, яка збагачує агресора, загрожує як переможцям, так і переможеним (Angel, 1911, р. 1). Натомість, серед українських інтелектуалів напередодні Першої світової війни значного поширення набула релігійна брошура М. Драгоманова «Рай і поступ». На підставі зниження кількості й характеру військових конфліктів у Європі в останні десятиліття XIX ст., він дійшов висновку, що «поступ у відносинах між народами» зробив війну непотрібною, а національного визволення можна досягнути в мирний спосіб – унаслідок «переміни державних порядків» (Драгоманов, 1906, с. 35–36). Ідеї М. Драгоманова тісно перегукувалися з тогочасним пацифістським рухом, який поєднував гуманістичні цінності лібералізму та світових релігій і прагнув викоринити насилля та війни міжнародно-правовим або етичним шляхом. У Російській імперії одним із напрямків пацифізму було толстовство, створене послідовниками вчення Л. Толстого про «непротивлення злу насильством». Російський письменник навіть вважав, що XX ст. може стати століттям без воєн, оскільки війна суперечила людській природі (Рокина, 2014, с. 48).

У 1990-ті рр. справжнім бестселером стала книга американського філософа і політолога Ф. Фукуями «Кінець історії та остання людина». Її історико-оптимістичний характер був зумовлений закінченням «Холодної війни» внаслідок припинення існування Організації Варшавського договору та біполярної системи. На його думку, на зміну біполярному світу мав прийти світ, «побудований із ліберальних демократій, який повинен бути набагато менше схильний до воєн, оскільки всі держави взаємно визнають легітимність одна одної» (Fukuyama, 1992, р. 21). Можна навести багато прикладів, які вказують на очевидний поспіх зроблених Ф. Фукуямою висновків. У нашому дослідженні ми обмежимося хоча б тим, що сьогодні світ переходить до нової біполярності внаслідок загострення відносин між двома найпотужнішими на сьогоднішній день економіками планети – КНР та США, в рамках якого економічний злет Китаю супроводжується стрімкою модернізацією його збройних сил.

Сьогоднішній український контекст проблеми значною мірою зумовлений також тим, що впродовж 1991-2014 рр. переважна більшість представників вітчизняного політичного істеблішменту, інтелектуальної еліти й суспільства загалом повністю виключала ймовірність війни з сусідніми державами, зокрема з Російською Федерацією. Носіння «рожевих окулярів» передусім пояснювалося глибоко вкоріненим у масовій свідомості міфом про «братні народи», який затьмарював увесь наш не зовсім мирний досвід українсько-російських відносин. Прикметно, що в цьому в серпні 2021 р. зізнався журналістам видання «Лівий берег» перший всенародно обраний Президент України Л. Кравчук. В інтерв'ю він назвав «віру в Росію» своєю найбільшою політичною помилкою. Далі – пряма мова: «Я не мав права це робити. Коли я вчився в Москві (це було з 1967 по 1970 рік), мені вже було за 30. Я мав доступ до Ленінської бібліотеки, до архівів, до яких ніхто не мав. І знав настільки багато про Росію, про Леніна, про всіх, що ніхто ще тоді не знав. Я думав, що вона також змінюється. І зміниться врешті-решт. Що Росія застосовуватиме до інших держав, своїх сусідів не силовий компонент, а дипломатичний – домовлятиметься з ними. Вона ж залишилася такою, якою була. А я знав багато того, з чого повинен був робити висновки. Не зробив» (Демченко, 2021).

Загалом аналіз подій минулих десятиліть чітко окреслює циклічний характер історії, що нівелює як досить поширені уявлення, так і наукові рефлексії, про її лінійність. І якщо сьогоднішній світ все ще не перетнув червоної лінії, як він це зробив понад 100 років тому, в Україні в березні 2014 р. і в лютому 2022 р. відчувався гіркий присмак трагічного серпня 1914 р.

Варто при цьому зазначити, що переломні події столітньої давнини й недалекого минулого збіглися в відзначенням 100 і 200 років від дня народження Т. Г. Шевченка – нетлінного символу української ідентичності. Оскільки, в першому випадку, масові акції із вшанування ювілею Кобзаря в українських містах відбувалися (або лише планувалися) за 5 місяців до початку Першої світової війни, в них уже можна було помітити передвоєнні настрої. Так, наприклад, згідно із жандармським зведенням, під час проведення «шевченківських днів» у Києві десятки демонстрантів разом із антимонархічними гаслами вигукували: «Геть Росію! Нехай живе Австрія та вільна Україна!» (ЦДІАК України, ф. 317, оп. 1, спр. 5753, арк. 3–5). Поеднання австрофільських і національно-визвольних мотивів безперечно зумовлювалося розумінням частини українського суспільства неминучості початку австро-російської війни та сподіванням на отримання можливості звільнення від імперського гніту Романових через поразку останніх. Утім, відчуття в українському соціумі «подиху» майбутньої глобальної війни (не останньою чергою, через відкритий антиросійський і антиавстрійський зміст засобів масової інформації по обидва боки кордону між імперіями Габсбургів і Романових в останні мирні місяці 1914 р.), ще не означало його психологічної готовності до усвідомлення факту її фактичного початку. Невипадково, наприклад, один з тогочасних жителів Києва охарактеризував 1 серпня 1914 р.

«падінням снігу посеред літа» (Інститут рукопису НБУВ, ф. 36, № 6, арк. 25). Слова подібного змісту можна було вжити щодо настроїв українства на початку російської збройної агресії в лютому-березні 2014 р.

Між іншим, «шевченківські дні» в Севастополі у 2014 р. значною мірою повторили сумнозвісні події в Києві в березні 1914 р. У вже не підконтрольному тоді українській владі кримському місті учасників, котрі організували ходу на честь 200-річчя з дня народження Т. Шевченка, побили проросійські активісти та козаки. Як і 100 років тому, проти мирних демонстрантів застосовувалися нагайки (BBC News Україна, 2014).

Оголошення Німеччиною війни Росії 1914 р. викликало в українських містах сильне почуття спільності. Воно, насамперед, зумовлювалося колективним «першим переляком від війни», який, власне кажучи, і слугував потужним об'єднуючим чинником, посилюючи загальний ентузіазм. Це проявлялося в чисельних проурядових акціях за участі представників усіх соціальних верств. Масова ейфорія, будучи вираженням безпрецедентної масової тривоги, навіть масового психозу (Дегтярев, Романюк, Гут, Полякова, 2021, с. 1002), породила надзвичайну емоційно-патріотичну атмосферу, за якої відправлення на фронт стало нав'язливим бажанням для значної частини населення.

Одразу після того, як 1 березня 2014 р. Рада Федерації Росії підтримала звернення президента В. Путіна про дозвіл на застосування збройних сил на території України, центральні площі багатьох українських міст заповнили сотні тисяч громадян. Це пояснювалося тим, що такий крок «північного сусіда» був однозначно розцінений як оголошення війни. До місцевих військоматів надходили масові звернення щодо призову на військову службу.

Варто сказати, що так званий «дух 1914 р.» тримався за рахунок впевненості політикуму і широкого загалу в тому, що світовий військовий конфлікт не матиме довготривалого характеру. В Німеччині, наприклад, сподівалися на повторення бліцкригу часів франко-пруської війни, завдяки якому можна було б одним потужним ударом змусити Францію капітулювати. Подібними ілюзіями тішила себе й Російська імперія. За спогадами С. Русової, в серпні 1914 р. «тогочасна інтелігенція легковажно висловлювала певність, що, мовляв, війна при сучасних великих засобах військової техніки не може тривати довше, як три тижні, бо інакше це була б надто жорстока бойня людей. Тиждень пізніше можна було вже бачити, як помилялись ті, хто так гадав» (Русова, 2004, с. 169). Таким же хибним виявилось очікування частини соціуму на мирне врегулювання ситуації в Криму в лютому 2014 р., де до останнього трималася віра в неможливість збройної агресії з боку Росії. В цьому сенсі була показовою реакція російського опозиційного політехнолога С. Белковського на появу на Кримському півострові російської військової техніки без розпізнавальних знаків. Під час прямого ефіру на «Громадському ТБ» він переконував українського журналіста у тому, що ситуація в Криму «закінчиться нічим» і навіть готовий через це побитися об заклад, поставивши ящик коньяку.

Оскільки Перша світова війна набула добре відомого зтяжного характеру, її результат вирішувався не стільки на полях битв, скільки в здатності тилового населення винести на свої плечах важкий воєнний тягар, однаковою мірою – в соціально-економічному і морально-психологічному аспектах. Інакше, воюючі держави були приречені на революційні потрясіння. Між фронтом і тилом виник глибокий взаємообумовлений зв'язок, який у колективному уявленні про війну був позбавлений чіткого розмежування та раціонального розуміння дійсності.

Останнє створювало сприятливе підґрунтя для поширення чуток, які з блискавичною швидкістю оволодівали настроями збентежених війною мас. Так, наприклад, уже на початку серпня 1914 р. у Житомирі в лавах демонстрантів спостерігалися панічні розмови про ймовірну військову загрозу місту. Місцева преса стверджувала, що чутка була запущена німецькою агентурою (Герасимов, 2017, с. 104). Отже, можемо говорити про випадок інформаційно-психологічної спецоперації (ІПСО), завдяки якій удалося кардинально змінити настрої натовпу. В нинішній війні ІПСО через різні засоби комунікації активно використовується росіянами для поширення паніки та підриву єдності української нації.

Продовжуючи пошук паралелей між сьогоденням і подіями Першої світової війни, відзначимо факт існування порівняно меншої частини окупованої території та величезного тилу. Тогочасні українські землі, які станом на 1 серпня 1914 р. входили до складу Російської імперії, певною мірою нагадують Україну теперішню. Так, якщо в 1915-1917 рр. під контролем іноземних військ перебувала частина Західної Волині, то нині – Кримський півострів та окремі райони Херсонської, Запорізької, Донецької, Луганської та Харківської областей. Отже, зараз, як і 100 років тому (йдеться про землі Підросійської України), переважна більшість українського соціуму мешкає за сотні кілометрів від лінії військового зіткнення, щоправда залишаючись ураженою для російських ракет та безпілотних літальних апаратів. Після запуску «Мінського процесу», який призупинив гарячу фазу бойових дій, надавши їй позиційного характеру, а також після активних наступальних і контр-наступальних дій з боку Збройних Сил України та загарбників у 2022 р. з поступовою стабілізацією лінії фронту в перші місяці 2023 р., ситуація деякою мірою стала нагадувати західноєвропейський театр воєнних дій доби Першої світової війни. До того ж, росіяни все частіше здійснюють атакуючі дії з масовим використанням піхоти, подібно до поширеної тактики 1914-1918 рр.

Усе це дозволяє говорити про те, що сьогоденні військово-політичні реалії приховують в собі таку ж низку загроз для держави і суспільства, як і сто років тому, коли доля війни переважно вирішувалася на внутрішньому фронті, за порукою міцності якого слугувала консолідація суспільства, мобілізація не лише військових, а й економічних і, не менш важливо, психологічних ресурсів країни.

Одна з таких небезпек полягає у трансформації екстраординарності в нову норму повсякденності. Це трапилося 100 років тому, коли війна, став-

ши рушієм повсякденного життя, досить швидко в ньому ж і розчинилася. Вже восени 1914 р. письменник О. Толстой, пройшовшись київськими вулицями, зазначив у спогадах таке: «Дивлячись на веселий, нарядний, легковажний натовп, я зовсім забув, що за триста верст йде небачена ще битва народів, де два мільйони солдатів вибивають один одного кулями й штиками з лісів та ярів, де ревуть шість тисяч гармат, носяться й падають розбиті аероплани. Кажуть, що в Києві в перші дні була паніка, потім багато пораних, повернувшись, порозповідали про події, і суспільство заспокоїлося» (Толстой, 1989, с. 371). На жаль, від початку російсько-української війни у нашій столиці, як і в переважній більшості населених пунктів, подібні картини стали нормою. Про це, зокрема, написала в квітні 2019 р. у популярній соціальній мережі сучасна українська журналістка О. Максименко: «Місто живе своїм життям – весною, передвиборчими істериками, кінофестивалями, екзистенційними кризами, застудами, необхідністю влаштувати дитину в садочок, оплатити комуналку, виплатити кредит за авто тощо. Сюди не «долітає», і чималий відсоток населення вірить, що війни немає або ж просто не переймається такими «дрібницями»».

По мірі звикання українського соціуму до Першої світової війни, яка перетворила його життя на тяжку рутину, в тогочасній суспільній свідомості майже не залишилося місця для патріотичного ентузіазму зразка серпня 1914 р. Невід'ємними атрибутами нової, породженої війною, реальності стали публікації в пресі списків вбитих, пораних та пропалих безвісти нижніх чинів. На тлі регулярних повідомлень цензурованих засобів масової інформації про успіхи російської армії та союзних держав вони ніби давали місцевому населенню розуміти, яку ціну їм за це доводилося платити. Однак тут була й інша сторона медалі. Регулярне ознайомлення соціуму з фактами смертей і каліцтв серед фронтівиків у вигляді сухої статистики рано чи пізно призводило до сприйняття тисяч людських трагедій, як чогось природного й буденного.

Після початку неоголошеної російсько-української війни в 2014 р. наша громадськість була на деякий час прикута до екранів телевізорів, комп'ютерів та телефонів, пильно спостерігаючи за діями українських регулярних частин і добровольчих підрозділів на Сході України. Особливо великим ажіотажем був улітку-восени, коли бої набули найбільш масштабного й інтенсивного характеру, а втрати захисників України щодоби вимірювалися десятками загиблими і поранилими. Втім, як тільки лінія фронту стабілізувалася і війна перейшла у стадію замороженого конфлікту, інтерес населення до подій на Донбасі різко впав. Щоправда, він зріс після 24 лютого 2022 р., коли масштаби бойових дій значно зросли, колони ворожої бронетехніки рухалися через Херсон і Суми, лінія фронту дійшла до околиць Києва, Миколаєва, Харкова. До того ж, українці всіх без винятку регіонів чули й сьогодні майже щодня продовжують чути звуки війни – сирени повітряної тривоги.

Утім, закономірності людської психіки, соціальної психології та психології мас дають підстави знову згадувати про особливості адаптації сус-

пільства до нової реальності, коли її екстраординарний характер із часом трансформується в звичний. Ситуація з пандемією COVID-19 це чітко продемонструвала, оскільки через низку психологічних чинників в українців поступово зник страх перед хворобою, попри її ще більше поширення. Тривалі добровільні самообмеження, пов'язані з ізоляцією, та наполегливі рекомендації влади щодо їхнього дотримання призвели до накопичення в соціумі втоми, яка нерідко переходила в соціальний стрес, і протестну поведінку у вигляді принципової відмови від носіння масок і вакцинації.

Упродовж Першої світової війни як індикатор суспільних настроїв були благодійницький і волонтерський рухи. Із самого початку вони, з одного боку, підживлювалася ура-патріотичним піднесенням населення та, з другого боку, усвідомленням його прогресивної частини в неспроможності громіздкого державного апарату надавати адекватну допомогу постраждалим від воєнних дій (Загребельна, 2005, с. 81). Тому ці рухи охопили як представників різних соціальних верств і прошарків, так і станові й державні установи. На початку війни всі вони з великою енергійністю приступили до організації в кожному місті різноманітних благодійних товариств, комітетів зі збору пожертвуваль, попечительств з опіки постраждалих на фронті військовослужбовців та їхніх родин тощо (Донік, 2005, с. 61).

Поряд із діяльністю Червоного Хреста, куди записувалися тисячі українців, ще однією формою допомоги пораненим військовим стало добровільне надання приміщень для лазаретів у приватних квартирах. Деякі заможні люди брали поранених до себе додому (Держархів Вінницької обл., ф. р. 5257, оп. 1, спр. 90, арк. 163в). Іншими формами благодійності були щомісячні відрахування із зарплати, лотереї-алегрі (От Начальника Киевского военного округа... Юго-Западный край, 1915, 25 июля, с. 2), «кружкові збори» (С надлежайшего разрешения... Юго-Западный край, 1915, 8 января, с. 2) тощо. Усе це проводилося як для надання допомоги військовослужбовцям і їхнім родинам, так і постраждалому від бойових дій населенню, зокрема біженцям. Окрім того, кошти збиралися для підтримки мешканців Сербії (Каменец – Сербии и Черногории. Подолянин, 28 февраля, с. 1) та Бельгії (Бельгийский консул... Подолянин, 1915, 24 февраля, с. 3).

Місцеве населення ставилося до таких акцій здебільшого зі зрозумінням, оскільки ці країни сприймалися невинними жертвами австро-угорської та німецької експансії. Щоправда, організації зі збору пожертвуваль не завжди користувалися стовідсотковою довірою суспільства. Це, наприклад, проявилось вже в 1914 р., коли було створено комітет «Київ – Польщі». Місцеві студенти, підбурені київською групою партії есерів, звинувачували його в несправедливому розподілі розданої допомоги, називали «комітетом польської буржуазії та літераторів», які «нещодавно ще бойкотували усіх неполяків й здійснювали дику травлю євреїв», та під час війни об'єдналися з «російськими чиновниками-казнокрадами». Це не був єдиний вияв недовіри суспільства до царської бюрократії. Згідно з даними Київського губернського жандармського

управління, розмови про корумпованість царських бюрократів активно панували серед населення в січні 1915 р. Тоді їх відверто називали «зłodіями народних грошей» (ЦДІАК України, ф. 274, оп. 4, спр. 352, арк. 47, 64).

Оскільки організація благодійності потребувала від її провідників та учасників багато зусиль і часу, не всім їм вдавалося пройти нелегкий іспит на витривалість. Уже в 1915 р. у тогочасному суспільстві простежувалася поступова втрата інтересу до пожертвуваль на користь нужденним й охолодження філантропічних почуттів. Неодноразові повідомлення газетами про прояви місцевим населенням індивідуентності доводили її системний характер. Наприклад, 1 лютого 1917 р. бердичівське «Южное слово», констатуючи спад благодійності в місті, писало: «Збіднів наш Бердичів, зовсім збіднів... людьми. (...) Раніше були люди, грошей було менше, нині грошей стало більше, зате людей – менше» (Негативы. Южное слово, 1917, 19 января, с. 3–4). Водночас, варто відзначити, що спад благодійницького руху був притаманний навіть державам з більш розвинутими громадськими інститутами. Наприклад, у Парижі в 1915 р. зменшення військової загрози супроводжувалося зменшенням внесків його жителів у благодійницькі організації (Winter, Robert, 1997, p. 90).

Аналогічні процеси неозброєним оком видно в сучасному періоді української історії. Таких прикладів можна навести безліч. Одним із найбільш показових був конфлікт у Харкові в травні 2019 р. у зв'язку з наміром місцевої влади знести волонтерський пункт «Все для перемоги», встановлений на головному майдані міста. Підставою стала петиція до міської ради, яку підписали понад 5 тис. харків'ян, де йшлося про перешкоджання пункту рухові громадського транспорту (Ковальчук, 2019).

Ще однією паралеллю між сьогоденням і добою Першої світової війни стала політика урядів щодо зменшення політичного, і, що важливо, культурного впливу ворожих країн. У Російській імперії цей процес називався дегерманізацією, в рамках якого здійснювалося перейменування населених пунктів, вулиць, назв підприємств – усього, що тією чи іншою мірою асоціювалося з «германським світом». Першим змінила назва столиця – 31 серпня 1914 р. Санкт-Петербург змінив назву на Петроград. Місцеві адміністрації демонстрували повну солідарність з рішенням найвищої влади. Так, одразу після зміни назви столиці, київський губернатор М. Суковкін звернувся до повітових земських управ за наданням інформації про наявність у регіоні німецьких назв і запропонував подати пропозиції щодо їхнього перейменування (Вільшанська, 2004, с. 59).

У сучасній Україні зменшення історичного російського (радянського) впливу здійснюється шляхом так званої декомунізації, яка, згідно з її головним ініціатором – Українським інститутом національної пам'яті, полягає в переосмисленні спадщини комуністичного режиму та вилученні елементів комуністичної ідеології з символічного простору держави. Відповідний закон під назвою «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої

символіки» було ухвалено Верховною Радою 9 квітня 2015 р. Виконання декомунізаційного законодавства передбачало ухвалення та реалізацію рішень, зокрема, заміну назв об'єктів, які складають систему адміністративно-територіального устрою України, інших географічних об'єктів, юридичних осіб тощо у разі, якщо вони містять символіку комуністичного тоталітарного режиму. Лише в 2016 р. у державі було перейменовано понад 50 тис. вулиць (Український інститут національної пам'яті). Процес декомунізації нашоветується на низку перешкод, як з боку регіональної влади (здебільшого східних і південних областей), так і з боку значної частини громадськості через причини ідеологічного, ментального чи побутового характеру.

З подібних причин далеко не все населення українських губерній вітало дегерманізацію періоду Першої світової війни, однак, цілком зрозуміло, в умовах воєнного стану навіть найменший опір міг загрожувати неспівмірно жорстким покаранням. Після того, як українсько-російська війна з гібридної фази перейшла в повномасштабну, декомунізацію замінила дерусифікація, спрямована на ліквідацію у державі будь-яких символів російської імперської ідентичності.

Одним із супутніх явищ фактично будь-якої війни є погіршення загального рівня добробуту. Внаслідок переорієнтації російської економіки на першочергове задоволення військових потреб зростання цін на основні продовольчі товари не змусило себе довго чекати. Загальноімперська статистика зазначала, що в зв'язку з воєнними витратами народне споживання скоротилося за перший рік війни на 25 %, за другий – на 43 %, за третій – на 52 %. Тоді ж знизилася купівельна спроможність російського рубля – до 27 % станом на 1 березня 1917 р. (Реент, Сердюк, 2004, с. 371). Останній факт, зокрема, підтверджувався підрахунками волинського губерньського земства, оприлюдненими напередодні Лютневої революції. Згідно з ними у 1915 р., порівняно з 1914 р., ціни на найнеобхідніші продукти в середньому зросли на 74 % у 1916 р., порівняно з 1915 р., – на 157 %, а в 1916 р., порівняно з довоєнним часом, – на 339 % (Дороговизна продуктів. Жизнь Волыни, 1917, 15 февраля, с. 3). На тлі цього спостерігався небувалий ріст банківських вкладів. Так, наприклад, упродовж двох воєнних років в одній із фінансових установ Черкас кількість обігових грошей збільшилася в 2–2,5 рази. Це жодним чином не означало збільшення рівня доходів містян: більшість грошових вкладів мали напівкримінальну історію виникнення (По нашему краю. Киевская мысль, 1916, 15 сентября, с. 4).

Зубожіння народних мас та перерозподіл соціальних благ у суспільстві призвели до прискорення падіння авторитету тогочасного правлячого режиму, адже це явно дисонувало з принципом поділеної на всіх жертви, на якому ґрунтувалися соціальні відносини (Winter, Robert, 1997, p. 105).

Зростання цін після початку українсько-російської війни мало інші причини. По-перше, через швидке знецінення національної грошової одиниці – впродовж 2014 р. курс гривні щодо американського долара зріс удвічі – з 8 до 16 грн., а в 2022 р. він стабілізувався на рівні майже 40 грн. за 1 дол.

США. Така тенденція призвела до зростання цін на імпортовані споживчі товари, витрат на енергоносії, а також цін на інші імпортовані фактори виробництва (2014 рік: Економічні підсумки для України, с. 30–31). По-друге, на тлі величезних економічних втрат унаслідок окупації частини України уряд неодноразово вдавався до не зовсім обґрунтованого підвищення мінімальних зарплат і пенсій, що автоматично прискорювало інфляційні процеси. Згідно з індексом споживчих цін упродовж 2014–2021 рр. інфляція становила майже 300 % (Індекс інфляції в Україні, 2021), тобто не набагато менше, ніж упродовж 1914–1917 рр. – 349 %.

Починаючи з 2014 р. в Україні простежувалося збільшення явної (неприхованої) нерівності, що призвело до зростання соціальної напруги, невдоволення, відторгнення, зниження довіри до влади та владних інституцій (Фоміна, Гоголева, 2021, с. 9–10). І хоча після 24 лютого 2022 р. українське суспільство вкотре продемонструвало світові приклад консолідації та монолітності, підвищення цін, зростаюче безробіття, втрата житла внаслідок воєнних дій та інші викликані війною матеріально-побутові негаразди несуть потенційну загрозу суспільної дезінтеграції. Цього можна уникнути завдяки своєчасно отриманій фінансовій допомозі «колективного заходу» та стратегічного підходу влади щодо розв'язання ключових внутрішньополітичних проблем.

Висновки. Отже, наскільки ми можемо стверджувати, що наше сьогодення і події недалекого минулого є проєкцією Першої світової війни? Світ на початку XX і XX ст. переживав бурхливий науково-технічний і економічний розвиток, під впливом якого в суспільствах сформувалося помилкове уявлення про лінійний характер плину історії, де війна як засіб досягнення політичних цілей, начебто відходила в минуле. В 1914 р. військове командування та політичне керівництво воюючих країн робило ставку на нетривалу переможну війну шляхом швидкого розгрому ворога з максимальними політичними дивідендами. Однак, ставка на такий розвиток подій не зіграла. Натомість результат залежав значною мірою від подій на внутрішньому фронті. Він потребував колосального напруження всіх економічних, політичних та психологічних ресурсів країн-учасниць, населення яких потрібно було переорієнтувати з першочергового сприйняття характеру війни як швидкоплинної події, на чому базувалися проурядові настрої в перші воєнні місяці, на довготривале протистояння.

У 2022 р. внаслідок успішних оборонних та контрнаступальних дій українських військ і чітких сигналів з боку США та європейських держав щодо повної підтримки України, матеріалізованих у фінансовій та збройній допомозі, в нашому суспільстві з'явилися сподівання на швидку перемогу над агресором без огляду на його величезні матеріальні та людські ресурси. Проте наприкінці року стало зрозумілим, що бажана перемога не буде досягнута в найближчій перспективі. Відтак, запорукою захисту Української держави є загальнонаціональне стратегічне терпіння всупереч згубній націо-

нальній традиції до внутрішньополітичного розбрату в скрутні часи. Втім, на відміну від Першої світової війни, де попри активні зусилля військової цензури не було сформовано загальнозрозумілу ідеологію війни, нинішнє українсько-російське протистояння проблеми з цим не має. Це, скоріше, загрожуює населенню держави-агресора.

Список використаних джерел і літератури:

- Бельгійський консул... (1915). *Подольанин*, 24 лютого, 3.
- Вільшанська, О.** (2004). Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни. *Український історичний журнал*, 4, 56–70.
- Герасимов, Т. Ю.** (2017). *Міста Правобережної України і Перша світова війна: повсякденна історія*: монографія. Вінниця: ТОВ Меркьюрі-Поділля, 436 с.
- 2014 рік: Економічні підсумки для України. Київ: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 38 с.
- Дегтярев, С., Романюк, И., Гут, Ж., & Полякова, Л.** (2021). Неврастения и «дух 1914 года»: причинно-следственная связь (по материалам Правобережной Украины). *Былые годы*, 16 (2), 1000–1007.
- Демченко, О.** (2021). Леонід Кравчук: «Моя найбільша помилка – те, що я вірив Росії». URL: https://lb.ua/world/2021/08/05/490822_leonid_kravchuk_moya_naybilsha.html (дата звернення: 17.02.2023).
- Державний архів Вінницької області.
- Донік, О. М.** (2005). Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.*, 9, 61–86.
- Дороговизна продуктів. (1917). *Жизнь Волыни*, 15 лютого, 3.
- Драгоманов, М.** (1906). *Рай і поступ*. Київ: Друкарня П. Барського, 73 с.
- Загребельна, Н. І.** (2005). Роль Комітету її імператорської величності великої княгині Тетяни Миколаївни в організації надання тимчасової допомоги постраждалим від воєнних дій у роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 9, 87–91.
- Індекс інфляції в Україні. (2021). URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation> (дата звернення: 21.12.2022)
- Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського (Інститут рукопису НБУВ).
- Камень – Сербії і Чорногорії (1915). *Подольанин*, 28 лютого, 1.
- Ковальчук, Н.** (2019). *Повернутися спиною до війни?* URL: <https://khp.org/1557818343> (дата звернення: 10.11.2022).
- Негативи. (1917). *Южное слово*, 19 лютого, 3–4.
- От Начальника Киевского военного округа... (1915). *Юго-Западный край*, 25 лютого, 2.
- По нашему краю. (1916). *Киевская мысль*, 15 лютого, 4.
- Реєнт, О. П.** (2015). Перша світова війна і наслідки геополітичних катаклізмів початку XX століття для України. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 26, 3–8.
- Реєнт, О. & Сердюк, О. (2004). *Перша світова війна і Україна*. Київ: Генеза, 480 с.
- Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України).
- Рокина, Г.** (2014). Словаки и толстовский пацифизм в период Первой мировой войны. *«Запад-восток»: науч.-практ. ежегод.*, 7, 48–55.

- Русова, С.** (2004). *Мемуари. Щоденник*. Київ: Поліграфкнига, 544 с.
- С надлежащего разрешения... (1915). *Юго-Западный край*, 8 января, 2.
- Толстой, А. Н.** (1989). По Волыни. *Первая мировая*. Москва: Молодая гвардия, 370–374.
- Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya/dekomunizaciya> (дата звернення: 06.12.2022).
- Фоміна, О. О. & Гоголева, Н. Ф.** (2021). Нерівність доходів населення в Україні: особливості економічної поведінки домогосподарств. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*, 42, 5–11.
- Angel, N.** (1911). *The great illusion: A study of the relation of military power in nations to their economic and social advantage*. New York & London: G.P. Putnam's & Sons, 336 p.
- BBC News Україна.** (2014). URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2014/03/140309_shevchenko_anniversary_sx (дата звернення: 11.01.2023).
- Cameron, F.** (2014). *The impact of the First world war and its implications for Europe today*. URL: <https://www.boell.de/en/2014/07/08/impact-first-world-war-and-its-implications-europe-today> (дата звернення: 30.10.2022).
- Fukuyama, F.** (1992). *The end of history and the last man*. New York: Free press, 456 p.
- Harari, Yuval N.** (2019). *21 lessons for the 21st century*. London: Vintage, 417 p.
- Winter, J., & Robert, L.** (1997). *Capital cities at war: Paris, London, Berlin, 1914–1919*. Cambridge: Cambridge University Press, 622 p.

References:

- Belgiyskiy konsul... [Belgian consul...] (1915). *Podolyanin*, 24 fevralya, 3. [in Russian].
- Vilshanska, O.** (2004). Povsiakdenne zhyttia naselennia Ukrainy pid chas Pershoi svitovoi viiny [Everyday life of the population of Ukraine during the First World War]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 56–70. [in Ukrainian].
- Herasymov, T. Yu.** (2017). *Mista Pravoberezhnoi Ukrainy i Persha svitova viina: povsiakdenna istoriia* [Cities of the Right Bank of Ukraine and the First World War: everyday history]: monohrafiia. Vinnytsia: TOV Merkiuri-Podillia, 436 s. [in Ukrainian].
- 2014 rik: Ekonomichni pidsumky dlia Ukrainy* [Economic summaries for Ukraine]. Kyiv: Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii, 38 s. [in Ukrainian].
- Degtyarev, S., Romanyuk, I., Gut, Zh., & Polyakova, L.** (2021). Nevrasteniya i «duh 1914 goda»: prichinno-sledstvennaya svyaz (po materialam Pravoberezhnoy Ukrainyi) [Neurasthenia and the “spirit of 1914”: a causal relationship (based on materials from the Right-Bank Ukraine)]. *Bylyie godyi*, 16 (2), 1000–1007. [in Russian].
- Demchenko, O.** (2021). *Leonid Kravchuk: «Moia naibilsha pomylka – te, shcho ya viryv Rosii»* [Leonid Kravchuk: “My biggest mistake was that I trusted Russia”]. Retrieved from https://lb.ua/world/2021/08/05/490822_leonid_kravchuk_moya_naybilsha.html [in Ukrainian].
- Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [The State Archives of Vinnytsia Region].
- Donik, O. M.** (2005). Hromadska blahodiinnost v Ukraini v roky Pershoi svitovoi viiny [Public charity in Ukraine during the First World War.]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.*, 9, 61–86. [in Ukrainian].
- Dorogovizna produktov [The high cost of products] (1917). *Zhizn Volyini*, 15 fevralya, 3. [in Russian].
- Drahomanov, M.** (1906). *Rai i postup* [Paradise and advancement]. Kyiv: Drukarnia P. Barskoho, 73 s. [in Ukrainian].

Zahrebelna, N. I. (2005). Rol Komitetu yii imperatorskoi velychnosti velykoi kniazhny Tetiany Mykolaivny v orhanizatsii nadannia tymchasovoi dopomohy postrazhdalym vid voiennykh dii u roky Pershoi svitovoi viiny [The role of the Committee of Her Imperial Majesty Grand Duchess Tatiana Mykolayivna in the organization of providing temporary assistance to victims of military operations during the First World War]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.*, 9, 87–91. [in Ukrainian].

Indeks inflatsii v Ukraini [Inflation index in Ukraine]. (2021). Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation> [in Ukrainian].

Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. Vernadskoho [Manuscript Institute of the National Library of Ukraine named after V. Vernadskyi]. [in Ukrainian].

Kamenets – Serbii i Chernogorii [Kamenets – to Serbia and Montenegro]. (1915). *Podolyanin*, 28 fevralya, 1. [in Russian].

Kovalchuk, N. (2019). *Povernutysia spynoiu do viiny?* [Turn your back on the war?]. Retrieved from <https://khpg.org/1557818343> [in Ukrainian].

Negatyvyi [Negatives]. (1917). *Yuzhnoe slovo*, 19 yanvarya, 3–4. [in Russian].

Ot Nachalnika Kievskogo voennogo okruga... [From the Head of the Kyiv Military District ...]. (1915). *Yugo-Zapadnyi kray*, 25 iyulya, 2. [in Russian].

Po nashemu krayu. [On our land] (1916). *Kievskaya mysl*, 15 sentyabrya, 4. [in Russian].

Reient, O. P. (2015). Persha svitova viina i naslidky heopolitychnykh kataklizmiv pochatku XX stolittia dlia Ukrainy [First world war and the legacy of geopolitical cataclysms in the beginning of the 20th century for Ukraine]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 26, 3–8. [in Ukrainian].

Reient, O. & Serdiuk, O. (2004). *Persha svitova viina i Ukraina* [The First World War and Ukraine]. Kyiv: Heneza, 480 s. [in Ukrainian].

Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv].

Rokina, G. (2014). Slovaki i tolstvovskiy patsifizm v period Pervoy mirovoy voyny [Slovaks and Tolstoyan pacifism during the First World War]. *«Zapad-vostok»: Scientific and Practical Yearbook*, 7, 48–55. [in Russian].

Rusova, S. (2004). *Memuary. Shchodennyk* [Memoirs. Diary]. Kyiv: Polihrafknyha, 544 s. [in Ukrainian].

S nadlezhayshogo razresheniya... [With due permission ...]. (1915). *Yugo-Zapadnyi kray*, 8 yanvarya, 2. [in Russian].

Tolstoy, A. N. (1989). Po Volyni [In Volhyn]. *Pervaya mirovaya*. Moskva: Molodaya gvardiya, 370–374. [in Russian].

Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty [Ukrainian Institute of National Memory]. Retrieved from <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya/dekomunizaciya> [in Ukrainian].

Fomina, O. O. & Hoholieva, N. F. (2021). Nerivnist dokhodiv naselennia v Ukraini: osoblyvosti ekonomichnoi povedinky domohospodarstv [Inequality of population incomes in Ukraine: peculiarities of economic behavior of households]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauk*, 42, 5–11. [in Ukrainian].

Angel, N. (1911). *The great illusion: A study of the relation of military power in nations to their economic and social advantage*. New York & London: G.P. Putnam's & Sons, 336 pp. [in English].

BBC News Ukraina. (2014). Retrieved from https://www.bbc.com/ukrainian/news/2014/03/140309_shevchenko_anniversary_sx [in Ukrainian].

Cameron, F. (2014). *The impact of the First world war and its implications for Europe today*. Retrieved from <https://www.boell.de/en/2014/07/08/impact-first-world-war-and-its-implications-europe-today> [in English].

Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*. New York: Free press, 456 p. [in English].

Harari, Yuval N. (2019). *21 lessons for the 21st century*. London: Vintage, 417 p. [in English].

Winter, J., & Robert, L. (1997). *Capital cities at war: Paris, London, Berlin, 1914–1919*. Cambridge: Cambridge University Press, 622 p. [in English].

Отримано: 06.03.2023

DOI 10.32626/2309-2254.2023-39.175–195

УДК 378.01(477.411)«1914/1918»

ЧУТКИЙ Андрій – доктор історичних наук, професор, професор кафедри давньої та нової історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська 60, м. Київ, індекс 01033, Україна (andr32_ukr@ukr.net)

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9640-9905>

CHUTKYI Andrii – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Ancient and Modern History of Ukraine, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60 Volodymyrska Street, City of Kyiv, Ukraine, index 01033 (andr32_ukr@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Чуткий, А. (2023). Повсякденне життя вищої школи Києва у роки Першої світової війни: зміни в кадровій політиці та матеріальному становищі студентів і викладачів. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, (39), 175–195.

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ КИЄВА У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ЗМІНИ В КАДРОВІЙ ПОЛІТИЦІ ТА МАТЕРІАЛЬНОМУ СТАНОВИЩІ СТУДЕНТІВ І ВИКЛАДАЧІВ

Анотація. *Мета роботи* – продовження реконструкції впливу Першої світової війни на вищу школу Києва, на прикладі Університету святого Володимира та Київського комерційного інституту як презентантів найбільших державного та приватного вишів міста. При цьому трансформації у вищій школі визначаються як перший індикатор змін, що їх вносила війна у життя суспільства. У цій розвідці спеціально досліджуються нові тенденції, що їх спричинила Перша світова війна в політиці держави щодо викладачів вищої школи і студентів, а також економічний вплив війни на ці мікро-соціальні групи. **Методологія дослідження** заснована на загально- та спеціально-наукових методах, а саме: на структурно-системному, аналізі, синтезу, порівняльно-історичному, проблемно-хронологічному, історико-типологічному тощо. **Наукова новизна** полягає в поглибленні дослідження епохальної події, що започаткувала новітній період історії і яка тут досліджується на мікро-рівні (що є найбільш